

Erdélyi nemesi rezidencia – kertek I.

Gardens of Transylvanian Manor Estates I.

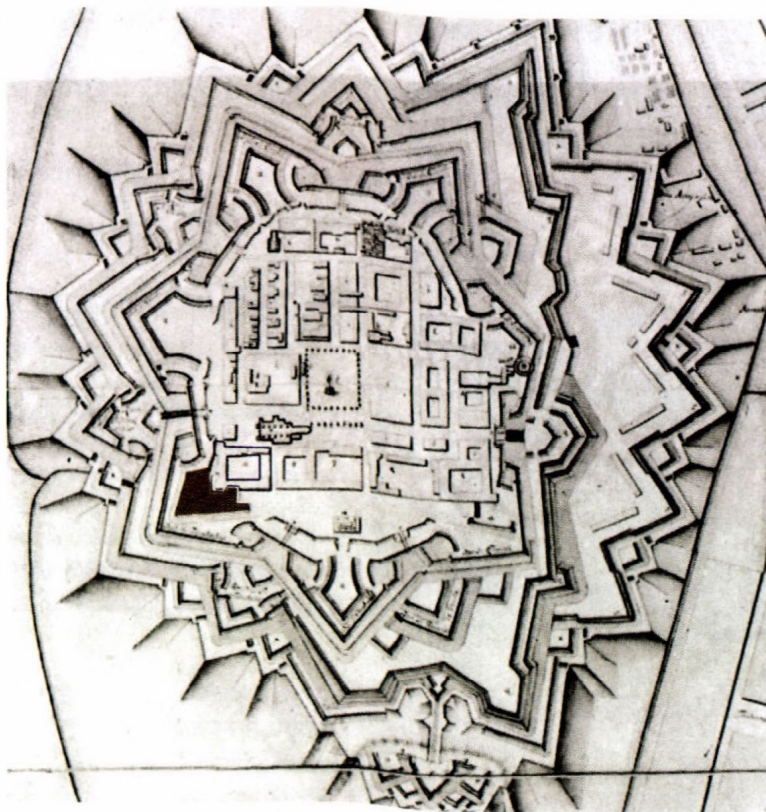
LEKTOR | HERCZEG ÁGNES

Egyes kerttörténeti stíluskorszakok magyarországi megjelenése értelmezhetetlen az erdélyi kertművészeti emlékek nélkül. Ilyen például a késő reneszánsz időszak, amikor a török uralta magyar területeken bekövetkezett kulturális törés miatt Nyugat-Magyarország és Felvidék mellett Erdély lett szellemi és anyagi örökségünk folytonosságának utolsó bástyája. A 17. századi magyar reneszánsz kertművészet jelentős részét tehát – a nyugat-magyarországi példák mellett – az erdélyi kertművészeti emlékek képezik.

Emich Gusztáv, a Mátyás király uralkodása utáni időszakban a magyarországi díszkertészet visszaeséséről számol be, de azt is megjegyzi, hogy a török által kímélt vidékeken „ékes parkokkal találkozunk még e forrongó korszakban is a Nádasdy, továbbá a Rákóczi birtokokon, így Kolozsvárott, Sárospatakon, továbbá Pozsony, Sopron, Moson vármegyékben”¹

Míg a nyugat-magyarországi részeken elsősorban a Nádasdy és a Batthyányi családok nevéhez fűződik a magyar kultúra és tudomány pártfogása, addig az aranykorát élő Erdélyi Fejedelemségben Bethlen Gábor, I. Rákóczi György és I. Apafi Mihály azok, akik az országrészt felvirágoztatják. A Báthory Gábortól átvett, lezüllesztett fejedelemség gazdasági fellendülése Bethlen Gábor következetes országépítő politikájának köszönhető. Erdély gazdasági megerősödése, valamint a következő fejedelem, I. Rákóczi György hatalmas vagyona és hitvesének, Lórántffy Zsuzsannának kertszeretete teszi lehetővé a kertművészet térhódítását a Kárpát-medence keleti szegletében. Híresek ebből az időből a fejedelem lugast, kétszintes filegóriát, liktáriomot - mint tipikus reneszánsz kertművészeti elemeket - felvonultató porumbáki, görgényszentimrei, fogarasi kertjei. Szabályrendeletei is a javával felelősen bánni tudó, jó gazda gondolkodásmódja szerint valók, mint például hadi „regulamentuma”, mely így rendelkezik: „Gyümölcsfát, vagy annak ágait senki levágni ne meré-

szelje, mert valaki ezt cselekszi, keményen megveretik érte. Szőlőben senki kárt ne tegyen. Lóval ott ne járjon... mert aki ilyenben találtatik, elsőbber három pálcával megveretik, másodsor mindenétől megfosztatik, harmadsor megöletik.”²

Az már kevésbé köztudott, hogy a fejedelem napjainkban is időszerű rendelkezése egy majd száz évvel korábbi határozaton alapszik: az 1552-es marosvásárhelyi országgyűlés súlyos büntetés törvénybe iktatásával védte a gyümölcsösöket és a virágos kerteket.

Az I. Rákóczi Györgyöt körülvevő hadvezérek, krónikások (Kemény János, Szalárdy János) leírásai arról tanúskodnak, hogy hadjárataik, politikai utazásaik során nyitott szemmel jártak keltek Európában, és megfigyeléseik az erdélyi kertkultúrát is közvetlenül befolyásolhatták. A morvaországi Eisgrubban (ma Lednice na Moravi) – ahol I. Rákóczi György svéd szövetségeseivel tárgyalt egy a „Dia vize mellett levő igen szép kertben, kinél mi magyarok soha szebbet nem láttunk” - a kert szépsége olyan erős hatással volt a fejedelemre, hogy feleségének írt levelében

elhatározza magát az ott működő kertesnek és fiának Erdélybe szerződését illetően.³

A konkrét erdélyi példákat illetően kerttörténeti kuriózumnak⁴ számít a 17. századból a gyulafehérvári fejedelmi függőkert, melynek kialakítása (illetőleg kialakításának terve) a magyar reneszánsz előképek befolyása mellett a korra jellemző erőteljes török-islám hatással is magyarázható. Kovács András kolozsvári művészettörténész szerint helytelen Ormos Imre azon megállapítása, miszerint „...híresek voltak Bethlen Gábor függőkertjei Gyulafehérvárott”⁵, mert azokat I. Rákóczi György fejedelemsége alatt építették. Nem tartja azonban lehetetlennek, hogy Bethlen Gábor, aki a gyulafehérvári vár és fejedelmi palota felújítását szorgalmazza és részben végzi, tervezi meg ezeket a függőkerteket (giordino pensile), amelyek megépítésére már nem jut ideje. Az őt követő I. Rákóczi György tulajdonképpen Bethlen terveit valósítja meg a függőkert megépítésével.

A függőkert az 1628/29-ben épített déli sarokbástya alsó szintjén álló két kazamatára épülhetett (1. kép). Hogy meddig állott fenn, arra vonatkozóan nincsenek pontos adatok, de feltételezhető, hogy az 1658-as tatárjárás alkalmával pusztult el. A 20. században végzett ásások során a kert állítólagos helyén 3-4 m mélyen nem találtak semmi függőkertre utaló nyomot. Ezért akadnak olyanok is, akik azt állítják, hogy Gyulafehérváron nem is létezett függőkert.

A 17. századi Oszmán Birodalom hatását vizsgálva az erdélyi kertkultúra fejlődésére Rapaics Raymund és Ormos Imre, a két jeles magyar kerttörténet-kutató nézetei ellentétesek. Míg Ormos egyértelműen kiáll a török hatás mellett, Rapaics szerint „...a töröknek nem volt közvetlen hatása a magyar kertészetre. Téves felfogás, hogy török rabok, vagy török seregek hoztak volna virágot Magyarországra meg nem szállt részébe. Még az erdélyi követek sem jutottak ilyesmire, akik a török portán jártak.”⁶

Rapaics ezen állítását támasztja alá Cséser Lajos is, aki azt írja, hogy Bornemisza Anna 1672-es naplójegyzete szerint a fejedelemszony elrendeli Gyulai Tamás portai követnek, hogy „küldjön pomagránátját és narancsfát”, de az visszajelenti, hogy azokat tege-rentülről, Kis-Ázsiából kellvén hozatni túl drágák, és nem küldhet.⁷

Annyi bizonyos, hogy a 17. századi erdélyi kertek török viszonylatban is megállták a helyüket. Ezt többek között Evlija Cselebi török utazótól tudjuk, aki 1660-1664 közötti erdélyi és magyarországi útleírásaiban szemléletesen ecseteli több település táji adottságait, az ott élők kertészeti szokásait. 1661-es megyesvári látogatása alkalmával Bornemisza Anna fejedelemszony vendégeként elámul a fényűző fogadtatáson, melyről a következőképpen tudósít: „egy Irem kertjéhez hasonló, rózsáligetes, paradicsomszerű kertben vendégséget adott, melyet nyelv el nem mondhat, le nem írhat”⁸

Apafi Mihály és felesége Bornemisza Anna ebefalvi, kükküllővári, székelyhídi, radnóti és fogarasi kertjei is híresek voltak az önálló Fejedelemség idején. Udvari kertészek, Háji Péter Fogarason (melynek vára 1658 után a fejedelmek egyetlen biztos menedékét jelentette Erdélyben) és Ebefalván gyümölcsösöt ültetett és díszkertet is épített: „rózsaberek, lilium, rezeda, kékviola, gyöngyvirág, szarkaláb nyíltak az árnyas hársak alatt, a ciprusligetekben s mindenfelől patakocskák öntözték a virágágyakat; pompás volt a radnóti fejedelmi kert is, az 1667-i számadások 400 forint költségről beszélnek.”⁹

Ha a fejedelmi kertek viszonylagos luxussal és pompával voltak is kialakítva, és különleges, délszaki vagy más exóta növényekkel kérkedhettek, az erdélyi reneszánsz udvarházak esetében ebből az időszakból fényűző kertekről nincs tudomásunk. Az udvarházak esetében a szerényebb gazdasági háttérnek megfelelően a haszonkert jelentősége felülmúlta a díszkertét, ez utóbbi csak részben, vagy egyáltalán nem különült el a haszonkerttől.

Rendhagyó példaként említhető a siménfalvi (Udvarhelyszék) udvarház kertje, amely nem csak a környéken, de erdélyi és magyarországi viszonylatban is különlegességnek számított. Az 1636-os kertleírás szerint a szimmetrikusan négy részre osztott táblás virágoskert egyes részeit gyümölcsfákból kialakított lugasok (szőlő, szilva, meggy) választották el egymástól, az utak metszéspontjaiban pedig kerek asztaloknak biztosítottak helyet. A rezidencia abban az időben Joannes Glukovski de Benkvits, a fejedelem német katonáinak főparancsnoka tulajdonában volt, amint erre a következő idézet is utal: „Az második táblát az kapitán uram címere és titulusa, neve szép virágokkal, deák bötükre kirajzolván ékesíti”¹⁰

Ez a cifra kialakítás egyáltalán nem volt jellemző a magyar reneszánsz kertekre, még a pozsonyi érsekkert leírásában sem fedezhető fel a nyírott virágokból kialakított címer, név vagy egyéb konkrét, a tulajdonosra vagy annak családjára utaló motívum. A siménfalvi érdekes kerti díszítés valószínűleg éppen a német katonai parancsnok segítségével behozott, közvetlen osztrák-német inspiráció hatására alakulhatott ki, a Nyugat-Európában akkoriban már divatos barokk mintára (bár hasonló jellegű kertek már Alberti kezdeményezésére is megjelentek az itáliai reneszánszban).

Stirling János nyomán csupán említés szintjén emlékeznek meg azokról a további erdélyi kastély- ill. kúriakertről, melyek a szóban forgó időszak szellemiségét segítettek átmenteni az utókor számára, hiszen a kertek főbb jellemzőit idézett szerző tárgyalja, a kertekre vonatkozó leírásokat, számadásokat közli. Eszerint Brőkeoson (Alsó-Fehér vm.), Görgényszentimrén (Maros-Torda vm.), Kománán (Fogarás vm.), Drassón (Alsó-Fehér vm.), Uzdiszentpéteren (Kolozs vm.), Magyarbükösön (Alsó-Fehér vm.), Nagyteremiben (Küküllő vm.), Gerenden (Torda vm.), Szilágycsehin (Közép-Szolnok vm.), Porumbákon (Fogarás vm.), a hajdani kertleírásokban fellelhető, reneszánsz kertekre utaló nyomok

a táblás kiosztást, a lugaskert és a filegória meglétét, valamint a különböző dísz- és gyógynövényekből nyert disztillátumok készítéséhez szükséges desztillálóműhelyek (liktáriomok) jelenlétét is bizonyítják.

Stirling közlését más szerzők – Rapaics, Tüdős S. Kinga - erdélyi példáival egészíthetjük ki, amelyek ugyancsak alátámasztják a leírtakat. Háromszéken, a Kálnoki birtokokon is megjelennek a reneszánsz kertművészetre jellemző elemek. Sepsikőrőspatról a következő leírás maradt fenn:

„Ezen kertből nyílik a' nagy viragos és veteményes kertre egy felszer retez, retezfős Aitó. Ezen kertnek némelly része vagyon Táblakra fel osztva, Puszt-pángal és Gyümölcs fákkal körül ültetve, más része pedigh külömb-külobm fele veteményeknek van fel Szagatva. Vagyon ezen kertben két halas Tóo, két hal Tartó. ...az belső udvaron által menvén, vagyon a' külső udvaron jobb kézre a' Palotáknak falához ragasztva fenyő deszkából rostélyoson csinálva egy virágos kert...”¹¹

A kézdiszentléleki kúriakertről leírása arra utal, hogy a szőlős és virágoskertek abban az időben nem váltak szét egymástól, és a szőlőt támrendszerre, valószínűleg lugásra futtatták fel: „...jobb kéz felől vagyon egy leczes Tamaszos, Sendelezés alatt egy Szőlős, a' vagy virágos kért, mellyre nyílik fenyő deszkából való vas Sarkokon, pántokon forgó retez, retezfejes felszer Aitó.”¹²

A fogarasi kertről egy 1637-es összeírásban ezt olvashatjuk többek között: „Vagyon egy szép új festékes ablakaival, kötéses deszkás folyosójával, deszkás pädimentumával, jó módjával kötésekre épített, sendelyes nyolcszögletű nyári ház, tetején szép pléhes vitorla... Az virágos kertben vagyon négy virágtábla és spikinártos, köröskörül szilvafákkal. Sok szép gyümölcsfa is van benne.”¹³

Lugaskert a gyulafehérvári fejedelmi kertben is létezett. Lórántffy Zsuzsanna Sárospatakról hozatott barackfákat, ezekből alakította ki. Kertészeit, kik „igen szép virágos ágyat rendezének,

21

melyek számára ritkább és drágább külföldi növényeket, tulipánokat, nárccsokat rendeltek”¹⁴ Felső-Magyarországról hozta a fejedelemasszony.

Jellemző tehát a tárgyalt időszak erdélyi kertművészetére a négy táblára osztott kert, az (általában) nyolcszögű alaprajz szerint kialakított, zsindelel fedett filegória, illetve a halastó. Ezek a kertek más európai reneszánsz kertekhez hasonlóak, és mint analógiák jól rekonstruálhatók a nyugatibb területeken ebből a korból fennmaradt kertábrázolások alapján.¹⁵

A halastavat, mint reneszánsz kertművészeti elemet Stirling szerint fenntartásokkal kell fogadnunk. Szerin-

te ez akkoriban csupán gazdasági szerepet játszhatott. Erdélyi vonatkozásban azonban – és főként a 17. század első felében – nem hagyhatjuk figyelmen kívül a portával ápolott jó kapcsolatokat és gyakori követjárást. A halastó, mint „díszmedence” megjelenését a reneszánsz előképek mellett minden valószínűség szerint a 17. századi erőteljes iszlám hatás is elősegíthette némiképp a kertben, akár Porumbákon is, ahol Stirling szerint egy filegóriás-virágos kertben található (nem pedig valahol a külső kertrészekben!), ráadásul „kerületi kövel van kirakva”¹⁶, ami szintén az épített, medence jellegre utal.

Valószínű, hogy Erdélyben a tó (halastó), nem a „táblás” kert része, hanem annak közvetlen szomszédságában fekvő, avval fizikai- vagy csupán látványkapcsolatban álló – gazdasági, de ugyanakkor díszítő funkciót is betöltő – kerti elem. Ez annál is inkább logikusnak tűnik, hiszen a példaként felhozott kertek – Görögnyeszentimrén (2. kép), Porumbákon, Miklósváron¹⁷, Sepsikőröspatakon) – magasabb domb- illetve hegyvidéken terültek el, így a terep adottságai – mint meghatározó kertformáló tényezők – hozzájárultak a jó látványkapcsolatok kiemeléséhez. Emellett az elmélet mellett szól a hagyományos tájhasználathoz erősen kötődő Erdélyben a reneszánsz életfilozófia késői, 16-17-i századi elterjedése, tudatosulása: a természeti világ felfedezése, a táj szépségeinek meglátása, felismerése, mely a reneszánsz életeszme egyik legfontosabb jellemzője. A kép a perspektíva révén kilépve a síkból a táji látványelemek, a síkból kiemelkedő domborzat, a völgyben elterülő tó az új látásmód felhasználását jelzi a környezetformálásban, a kerti kép tudatos kialakításában.

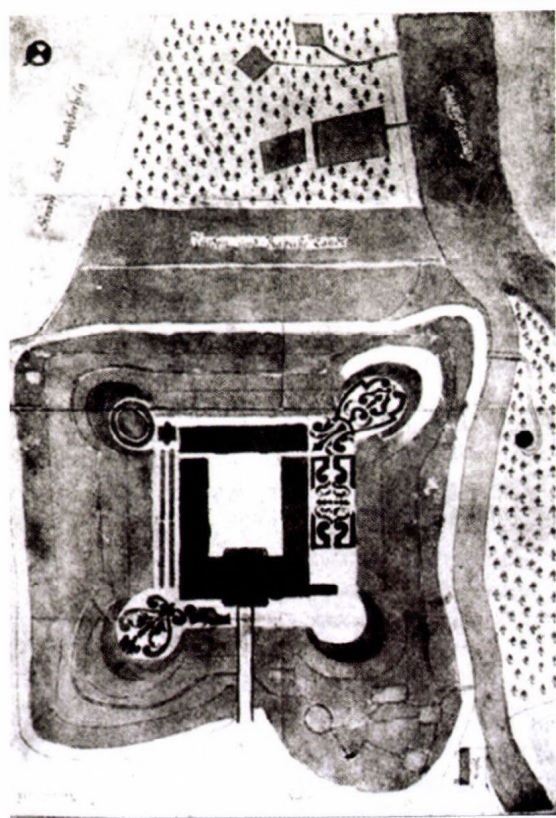
A 18. századtól kezdődően a reprezentatív erdélyi nemesi rezidenciák építetői, alkotói Magyarország ismert gondolkodói, akik úgy szellemi, mint gazdasági téren is meghatározó személyiségek nemzetünk történelmében. A Rákóczi, Teleki, Bánffy, Haller, Bethlen vagy Mikes családok tagjai – hogy csak az ismertebbeket idézzük – felvilágosult nézeteikkel, külföldi kapcsolataikkal rendszeresen a haladás szószólói és elindítói voltak.

A nemzeti identitás és tájkultúra összefonódásának tulajdonítható, hogy az erdélyi barokk kastély és kert – bár földrajzilag közvetlenül Béccsel állott kapcsolatban, épp a szerencsétlen politikai függőség következtében megtagadott mindent, ami bécsi barokk, és a francia barokk elemeit vonultatta fel, a helyi visszafogott, a szó jó értelmében vett „vidéki” stílusjegyekkel ellátva. Míg a 18. század második felének nyugat-magyarországi kertjei kevésbé követik a központi tengely nagy vízfelületeivel jellemezhető francia barokk kert mintát (mely egyébként Bécsben is hiányzik), addig az erdélyi barokk kastélykert kifejezetten kedveli a víztükröt. Jól érzékeltetik ezt az alábbi fehéregyházi és torockószentgyörgyi példák is:

„Megpillantván a tót a kastély előtt s a királyi hattuyt rajta, s túl a tó tükrén tíz vagy tizenkét obeliszkékké nyírt fenyőt, s ezek között a kastély körlineájával átellenben a gloriettet...”¹⁸

„A nagy csatornató meg éppen régi erdélyi hagyomány, hiszen például a torockószentgyörgyi grófi kastély egykori díszkertjének halastavához még monda is fűződik...”¹⁹ A kerlési Bethlen kertben is „dísznövényekkel teliszúfolt partiak (értsd: parterek) között hatalmas tó, a mulató ház, Vénusz képével, siste viator, ubi stare jubet, adstupenon artis, sed naturae delicias felírással.”²⁰

- 2 | Görögnyeszentimre, 1699. – Boronadi Zsófia, Toth Eszter (2004): Erdélyi kastélykertek karaszre, Görögnyeszentimre, Budapest.
3 | A gornyeszegi kastély kertjének terve 1792-ből, a reneszánsz sarokbástyák helyén a himzett partterrekkkel – Erdélyi Múzeum, Graf Teleki László levéltára
4 | A szurduki Jósika-kastélykert oroszlánszobrai a zsiói Wesselényi kastélykertben – Fekete Albert

31

Az erdélyi arisztokrácia nem csak vadászni vagy üdülni járt vidéki kastélyaiba, de az esetek többségében ott is élt. A család tagjai aktívan használták a birtokot, így a személyes jelenlét az erdélyi kastély-kert együttesek esetén bensőségebb kapcsolat kialakulásához vezetett egyrészt a tulajdonos és a kert, a birtok között, másrészt a tulajdonosok és „alattvalóik” között. Az előbbi következtében – melyre még a változatos domborzati adottságok is rájátszottak – alakulhatott ki az erdélyi angolkertek esetében általában a vonzóbb, egyénibb, mondhatni megihettebb hangulat, ami a síkvidéki, nagy kiterjedésű magyarországi tájkertekből hiányzott. Az utóbbi vezethetett oda, hogy egyedi módon a kertépítészeti kompozíció elemeiben is fellelhetők népművészeti díszítőelemek (pl. a geryeszegi Teleki kastélykert parterje) (3. kép).

Elsősorban Erdélyre jellemző vonás a szobrok átmentése a barokk kertekből átalakított tájképi kertekbe, sőt szobrok tervezése a tájképi kertbe.²¹

A kerlési Bethlen-kert szobrai a tájképi időszakban is fellelhetők, sőt a szobrász maga, a bécsi Schmelzer később nem csak a kerlési parkot faragta tele mitológiai ihletésű szobrokkal, hanem Kolozsvárra is meghívták,

41

(Görgényszentimrén a várdomb alatt épült udvarházat – melyből a későbbi barokk kastélyépület kifejlődött – táblás kert vette körül, melyet az 1692-es leírás szemléltet: „...a kertben két szegfűves tábla volt zsályával körülveve, valamint négy tábla puszpáng, melyek közül kettőt szintén zsályával szegélyezett. A táblákat elválasztó ösvény két oldalán ciprusfák sorakoztak, de a Görgény patak felé eső táblarészeket egy rend „köszméte” és egy rend „tengeri szőlő” keretelte. Az oldalában „őreg kerti bab” és borsó tenyészett, a dél felé eső puszpángtábla végében egy tábla saláta volt bazsarózsával körülülteve. A harmadik puszpángtábla után egy tábla vöröshagymát és egy ágyás „mogyoró hagymát” ültettek magnak való retekkel szegélyezve. A napórához vezető déli sóvény mellé egy tábla vöröshagymát és egy tábla tárkonyt vetettek. A filegória melletti egyik puszpángtáblát izsóppal szegélyezték, közvetlenül mellette őszi fokhagyma, „mogyoró hagyma” és magnak való hagyma termett. A görgényszentimrei vetményeskertről 1697-ben készült leírás még egy nagy fenyőt, egy öreg körtefát, borostyánbokrokat és rózsatöveket sorol fel a házak alatt, különben a kert képe a két leírás között eltelt időben nem változott”.²⁴)

és Jósika Miklós fenesi angolparkjának szobrai is ő készítette. A szurduki Jósika kastélykert oroszlános szobrai (4. kép) a későbbi tájképi kertek elemeiként élnek tovább egész napjainkig, akárcsak a reneszánsz kertművészetig visszavezethető görögénszentimrei kert barokk szobrai, szobortöredékei. (5. kép)

A gerneszezi sorozat Budapestről 1905-ben, Teleki Domokos révén idekerült szobrai, sérült állapotban ugyan, de a tájképi kert elemeiként ma is megtalálhatók. (nyitó kép)

Ahogy a magyarországi tájkeretek legkedveltebb fafajai között – mint amilyen a jegenyék, a hárs, a tölgyek vagy a vadgesztenye – regionális fajként jelentős helyet foglal el az akác, úgy Erdélyben a klimatikus adottságok, de ugyanakkor legalább hasonló mértékben az erdélyi lélek szimbólumvilágának köszönhetően is rangos helyet foglal el a fenyő.

A nyugattól – azaz az eszmei központtól való távolság nem csak az egyes áramlatok időbeni késését eredményezte Erdélyben, de sok esetben ezek stílustörténeti szempontból is átértékelődtek, kevésbé tisztán, egymással vagy a helyi nép művészeti formaelemekkel keveredve jelentek meg. Ez a tájképi kertekre is érvényes, Erdélyben az angolkeretek „gyakran megőriztek valamit az előző kertalakításból, így némileg kevert stílust mutatnak, ragaszkodva a régihez és a hagyományoshoz.”²²

Jó példa többek között erre a Kis-Küküllő partján, Erdőszentgyörgyön a 18–19. század fordulóján kialakított Rhédey-kastélykert, melyben a csillagsétánnyal, szökőkúttal ékesített, magas kerítéssel körülvett kertben tájképi modorban vezetett sétautak, természeti elemként megjelenő erdősegek és Pán-templom is található.

Rapaics erdélyi kezdeményezésnek véli a sziklakert elterjesztését is a Kárpát medencében, mely kezdetleges formájában a szentimentális kertek időszakában jelent meg, Cserey Farkas krasznai kertjében. Cserey ugyanis

Kitaibel Pál híres botanikus halálakor „ép azon a helyen, ahol egy szőlőlevelű Kitaibelfüle van, Kitaibel nagy érdemeinek megtisztelése végett egy emlékeztetőket állított fel”²³, mely köré a későbbiekben sziklakerti növénycsoport települt.

A 19. századi erdélyi kertművészetet képviselő tájkeretek esetében ugyancsak sok egyedi vonás emelhető ki, melyek bemutatását a következő lapszámokban tervezzük.

Jegyzet

- 1 Emich Gusztáv (1886): A műkertészet múltja és jelene hazánkban. Kertészeti Lapok, Budapest
- 2 Részlet I. Rákóczi György hadi regulamentumából In: Köpeczi B., Makkai L., Mócsy A., Szász Z. (1988): Erdély története I–III. Budapest, II.712.
- 3 „az elmúlt serdan valék egi kertben itt morvában... vagion 60 estendeje hogy kezdetek volt epiteni kinek massat nem hisem senki seme lathatta es csak heletis elmemmel se egress magyarorszagban erdelben ez kit lattan fel nem tannalhatom s meg nem tudom hirtelen irni mind szepseget alkalmatossagit ha lehetne azon volnek az kertesst kivitethetnem fiaval aggiutt” részlet I. Rákóczi György leveléből Lórántffy Zsuzsannához, 1645. augusztus 6., In: S. Lauter Éva (1993): Főúri kertek és reprezentáció a 17. században In: Európa híres kertje, Budapest, 94-95.
- 4 Mátyás visegrádi függőkertről, melyről elsőként Oláh Miklós nyújt leírást, nincs tudomásunk más magyar vonatkozású függőkertről.
- 5 Ormos I. (1956): A kerttervezés története és gyakorlata, Budapest, 120.
- 6 Rapaics R. (1986): A magyarság virágai. Budapest, 294.
- 7 Csérey L. (1929): Régi erdélyi kertek. Pásztortűz 15.9., 99.
- 8 *** (1985): Evlija Cselebi török világot utazó magyarországi utazásai 1660-1664, Budapest, 144.
- 9 Bíró J. (é.n.): Erdélyi kastélyok, Budapest, 109.
- 10 Stirling J. (1996): Magyar reneszánsz

kertművészet a XVI-XVII. században, Budapest, 45.

11 Tüdös S. Kinga (1998): Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán, Kolozsvár, 204.

12 Tüdös S. Kinga (1998): Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán, Kolozsvár, 211.

13 Rapaics R., (1984): Magyar kertek, Budapest, 70.

14 Thoroczkai W. E. (1923.): A kert, Budapest

15 Stirling J. (1996): Magyar reneszánsz kertművészet a XVI-XVII. században, Budapest, 40-55.

16 Stirling J. (1996): Magyar reneszánsz kertművészet a XVI-XVII. században, Budapest, 55-56.

17 „A’ Konyha előtt lévő Tónak az közepén vagyon egy deszkából csinált Tornác, avagy Filegoria, hegyesen szarvazott úi sendelyezet alatt: vitorlás, melly Filegoriara vagyon Cse-refakon álló hosszú folyosóra nyílik... Innen ki jöven del fele, vagyon az megh jrt házok mellett lévő más Tonak az közepin egy Filegoria, nyolcz Szegre deszkából csinálva, hegyessen Szarvazot uy, Czifrázot, Sendelyes alatt, regi Tölgy fábul való hdgya vagyon... A’ megh jrt Filegoriabel kijöven, a Tó mellett lévő virágos kertre nyílik egy felszer fa Sarkokon forgó fenyő deszka Aito, retezze, retez fejevel edgyütt. Ezen kertben 4 Tábla, Puszpángal virágokra megh rakva. Ezen négy tábla körül Szilva fakkal sűrűn megh vagyon ültetve. Vagyon ezen kertnek Szegletibe fenyő fabul faragot kisdeg kápolna, jó Sëndelyezés alatt...” In: Tüdös S. Kinga (1998): Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán, Kolozsvár, 196-197.

18 In: Kazinczy F. (1944): Erdélyi levelek, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

19 Bíró J. (é.n.): Erdélyi kastélyok, Budapest, 112. Az említett monda szerint a férjeik által elűzött rossz asszonyok ebben a tóban tündérékké váltak, s az út mentén elragadták a férfiakat, majd bosszú gyanánt felkeringöztek velük a torockószentgyörgyi várba, ahol addig táncoltatják őket, míg csizmájuk szárán ki nem csordul a vér...

20 Bíró J. (é.n.): Erdélyi kastélyok, Budapest, 113.

21 Zádor Anna (1999.): Az angolkert Magyarországon In: Régi magyar kertek, szerk. Gécz J. és Stirling J., Budapest, 309.

22 Zádor Anna (1999.): Az angolkert Magyarországon In: Régi magyar kertek, szerk. Gécz J. és Stirling J., Budapest, 312.

23 Rapaics R. (1984): Régi magyar kertek, Budapest, 247.

Irodalomjegyzék

Bíró J. (é.n.): Erdélyi kastélyok, Budapest

B. Nagy M. (1970): Reneszánsz és barokk Erdélyben, Bukarest

Borsodi Zsófia, Tóth Eszter (2004): Erdélyi kastélykert kataszter, Görgényszentimre, Budapest

Cséser L. (1929): Régi erdélyi kertek. Pásztortűz 15.9.

Emich G. (1886): A műkertészet múltja és jelene hazánkban. Kertészeti Lapok, Budapest

Kazinczy F. (1944): Erdélyi levelek, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

Köpeczi B., Makkai L., Mócsy A., Szász Z. (1988): Erdély története I-III. Budapest

Ormos I. (1956): A kerttervezés története és gyakorlata, Budapest

Rapaics R. (1986): A magyarság virágai. Budapest

Rapaics R., (1984): Magyar kertek, Budapest

S. Lauter Éva (1993): Főúri kertek és reprezentáció a 17. században In: Európa híres kertje, Budapest

Stirling J. (1996): Magyar reneszánsz kertművészet a XVI-XVII. században, Budapest

Tüdős S. Kinga (1998): Székely főnemesei életmód a XVII. század alkonyán, Kolozsvár

Thoroczkai W. E. (1923.): A kert, Budapest

Zádor Anna (1999.): Az angolkert Magyarországon In: Régi magyar kertek, szerk. Gécz J. és Stirling J., Budapest

*** (1985): Evlija Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664, Budapest

SUMMARY

Certain stylistic periods in garden history appearing in Hungary cannot be comprehended without the mementos of Transylvanian garden design. One such period is the late Renaissance, when due to the cultural break in Hungarian territories under Turkish reign, Transylvania along with Western Hungary became the last bastions of continuity of our material and immaterial heritage.

With regards to specific Transylvanian examples of this period, the 17th century palatial hanging garden of Gyulafehérvár is of great garden historic interest. In addition, the gardens of Mihály Apafi and his wife Anna Bornemisza in Ebesfalva, Küküllővár, Székelyhid, Radnót and Fogaras are also prominent.

In case of manor-houses, according to their more modest economic means, the significance of utility gardens overrule that of ornamental gardens, and the two are only partly or not differentiated at all. An exception is the manor-house garden of Siménfalva (in Udvarhelyszék), which was considered unique within Transylvania and Hungary with regards to its decorative patterns.

The Transylvanian examples cited in the works of János Stirling, Raymund Rapaics, Kinga S. Tüdős and others also confirm the historic significance of late Renaissance Transylvanian gardens.

Specific components of Transylvanian garden design of this period are the garden divided into four parcels, the shingle-covered summer-pavilion of (generally) octagonal-shaped plan, and the fish pond. The pond is not part of the parcels, rather it is a constituent of the utility garden, - which also has a decorative function - located in close proximity to the parceled garden with either a physical or a visual connection.

As a result of the entwining of national identity and landscape culture, the Transylvanian Baroque palace and garden, - although geographically in direct connection to Vienna, yet in an unfortunate political dependence, - denies all that is Viennese Baroque and demonstrates rather the elements of French Baroque topped with local modest - in a good sense of the word - „provincial” stylistic features. While the Western Hungarian gardens in the second half of the 18th centu-

ry barely follow the French Baroque model's main axes lined with large stretches of water (which incidentally is also omitted in Vienna), the Transylvanian Baroque palace garden is explicitly in favour of water pools. It is primarily typical of Transylvania to keep statues from Baroque gardens after their transformation into landscape gardens, and even to install new sculptures.

The distance from the West, the centre of ideas, did not only results in the delay of certain trends in Transylvania, but in many cases they had already been re-evaluated stylistically, appearing less pure, blending with each other or with local elements of folk art.

